

νοεῖ καὶ ὁ ἴδιος ταῖς ἀντιφάσεις του καὶ λέει. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, κάθε ζήτημα, πέρνει μέσα στὴ σκέψι, διάφοραις λύσεσι, πολλαῖς φοραῖς ἀντικατακαῖς.» ⁽¹⁾ Ἡ κάθε σκέψι, ἅμα πάρη τελεία μορφή, μπορεῖ ὕστερα, νὰ στηριχθῇ στὴ λογική. Ὁ R. de Gourmont, ὅχι μόνον ἀπέφυγε νὰ τὸ κάμῃ, ἀλλὰ ὑποστήριξε μὲ τὴν ἴδια ζέσι τὸ ἀντίθετο. Ἡ σύγκρουσι τῶν δύο ἀντιθέσεων γίνονταν μοιραία. Τότε ὁ δημιουργός, γλυστῶ καὶ φεύγει, λέγοντας πῶς «ἡ ἀντίφασις, μᾶς δίνει τὴν παραίσθησι τῆς ἐλευθερίας.» ⁽²⁾

Δὲν τ' ἀρέσει νὰ σταματᾷ πονθενά.

«Ὅλα παιδί μου εἶναι ἀλήθεια. Πίστευε καὶ πίστευε κι' ὅταν ἀκόμα » σοῦ εἰπῶ τὸ ἀντίθετο ἀπ' αὐτά, διότι δὲν εἶναι ἀνάγκη, νὰ πιστεύης τὸ » ἴδιο πρᾶγμα. Ὁ δρόμος τῆς ζωῆς, δὲν περνάει ποτὲ ἀπὸ τὰ ἴδια μέρη. » Ἀς μᾶς γελοῦνε εὐκολα οἱ τόποι ποῦ περνοῦμε· ἔτσι μόνον δὲν θὰ πά- » θουμε ἀπὸ ἀνία.» ⁽³⁾

Νομίζει ὅτι, γιὰ νὰ εἴμαστε εὐτυχεῖς δὲν εἶναι ἀνάγκη, νὰ φθάσουμε, σὲ κατ' ὀρισμένο, στὴν Ἀλήθεια. Διότι τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ θὰ ἀποκοιμηθοῦν, στὴν βεβαιότη.

Πρέπει βέβαια, νᾶχουμε γιὰ τὸν κόσμον, μιὰ ἀτομικὴ γνώμη. Σὲ κάθε ἀλήθεια ποῦ βρίσκουμε, πρέπει τὰ σταματοῦμε καὶ νὰ τὴν ἀπολαμβάνουμε. Ἀλλὰ ὁ Remy de Gourmont, ἀπέφυγε νὰ πάρῃ, μιὰ ὁποιαδήποτε, ἀλήθεια, νὰ τὴ κλείσῃ σὲ χρυσὸ φυλαχτὸ καὶ νὰ γίνῃ φετιχιστής.

Γιὰ τὸν καλόβουλο ἐρευνητὴ, βρίσκονται πάντα, καινούργιαις κι' ὁμορφαις ἀλήθειαις.

“REMY DE GOURMONT ET SON ŒUVRE”
PAR PAUL DELIOR

ΣΥΜΠΤΥΞΙ ΚΑΙ ΔΙΑΣΚΕΥΗ
ΒΑΓΚΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΕΣ

MAURICE HEWLETT

Ὅταν εἶχε πρωτοβγῇ στὴν «English Review» ἡ «Hypsipyle» τοῦ Hewlett, εἶχα μὲ τὸν Πάργα μιὰ πολυσήμαντη κουβέντα. Εἶχαμε συζητήση μερικὲς ἀπὸ τῆς παρακάτω ἀλήθειες—ποῦ πρέπει, ἂν θέλωμε νὰ σεβώμαστε τοὺς ἑαυτοὺς μας, μὴ διστάζουμε, κάθε φορὰ ποῦ βρίσκουμε τὴν εὐκαιρία, νὰ τῆς διαλαλοῦμε. Ἴσως φανοῦνε ὑπερβολικέες, μὲ ὅλη ὅμως τὴν εὐλικρίνεια, θαρρῶ πῶς ὅσο καὶ ἂν δείχνουν ἔτσι, εἶναι ἀλήθειες δίχως καμμιὰν ὑπερβολή. Γι' αὐτὸ καὶ ἀδίσταχτα τῆς λέγω, ἐπειδὴ ἔχω τὴν πεποίθησι πῶς μονάχα ἡ ἀγάπη τῆς ἀλήθειας, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ φιλολογικὴ μας κίνησι καὶ παραγωγή, θὰ βγάλῃ τίποτε τῆς ἀνθρωπιάς ἢ καλότερα θὰ μπορέσῃ ἀντάξια νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐργασία καὶ τὴ δημιουργίαν στὴν ἑλληνικὴ ζωὴ τῶν λίγων μὰ κι' ἐκλεκτῶν τεχνίτιδων ποῦ ἀπὸ τὰ ξένα χρώματα ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια τώρα συντείνουν τόσο πολὺ στὸ νὰ ρίχνουν

⁽¹⁾ Μία Νύχτα στὸ Λουξεμβούργο.

⁽²⁾ Ἐπίλογοι. II

⁽³⁾ Παράξεναις Πιρόξες.

ὁλοένα διάπλωτο φῶς στή σκοτεινιά τοῦ μᾶς, ἐσκέπαζε καὶ μᾶς σκεπάζει. Κι' ἡ ψευτιά εἶναι καθὼς τὸ σκοτάδι. Τὸ φῶς τὴ διώχνει, ὅχι μόνο ἀπὸ μιὰν ἀντινομικὴν ὑπόστασι παρὰ κι' ὅλας ἐπειδὴ ἡ ψευτιά φοβᾶται τὸ φῶς τοῦ φανερώνει τὴν ἀλήθεια. Φῶς καὶ ἀλήθεια, ψευτιά καὶ σκοτάδι: αὐτὲς ἡ ἔννοιες δὲν μπορούμε παρὰ μαζὶ νὰ τὴς κάνουμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας ἀντιληπτές, ἐφαρμόζοντας τὴς δυὸ πρῶτες στὸν ἐκμηδενισμό τῶν δεύτερων. Τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια καταλήγουν στὸ ἴδιο φωτερό καὶ ἀληθινὸ διαμάντι: τὴν ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑ.

.....

Ὁ Maurice Hewlett ὅσο γνωστός καὶ ἂν εἶναι στὴν πατρίδα του, ὅσο φημισμένος καὶ ἂν κατάντησε στὴν Εὐρώπη, τόσο ἄγνωστος εἶναι στὴν εὐδαίμονα γῆ μας. Καὶ αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ παραξενέψη κανένα. Στὸν τόπο μας πολὺ δύσκολα μπορεῖ κανεὶς μεγάλος ἄνθρωπος τῆς πνευματικῆς εἴτε τῆς καλλιτεχνικῆς ζωῆς τοῦ ξένου κόσμου νὰ γίνῃ γνωστός, νὰ φανερωθῇ καὶ νὰ μπῇ στὴν πρεπούμενή του θέσι. Ὅσους καὶ ἂν μερηνάζουμε (Τολστόηδες, Γκόρκηδες, Νίτσε, Ταῖν κτλ. κτλ.) εἶναι ὅλοι ἀνεμομαζώματα ἀπὸ διάφορες κριτικὲς ποῦ δημοσιεύθηκαν καὶ δημοσιεύονται σὲ ξένα διάφορα περιοδικά. Κανεὶς σχεδὸν δικός μας δὲν καταπιάστηκε μὲ εἰλικρίνεια νὰ μελετήσῃ ἓνα ξένο σύγχρονο συγγραφέα, ὅπως τοὐλάχιστον δείχνει ἡ ἰώβεια κριτικὴ φιλολογία μας («βιβλιογραφία» πέφτει πάρα πολὺ). Καὶ σὲ τέτοια ζητήματα πρέπει νὰ ἀφήνωμε τὸ σωβινισμό μας κατὰ μέρος καὶ νὰ χτυπιούμαστε μὲ μερικὲς πικρὲς ἀλήθειες γιὰτὶ μονάχα ἡ ἀναγνώρισί τους θὰ μᾶς σώσῃ καὶ θὰ μᾶς βγάλῃ στὸν ξένο κόσμον ἀνθρώπους. Κανεὶς μας πάλι δὲν ἔχει τὸ θάρρος, τὴ δύναμι μᾶλλον, θαρρετὰ καὶ μὲ παρρησία νὰ προκηρύξῃ μιὰ μεγάλη διάνοια στὸν τόπο μας. Μόνο ἅμα φανῇ κανεὶς στὴν Εὐρώπῃ καὶ θυμιαματολογηθῇ ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμον, τότε καὶ ἐμεῖς, καμπᾶνταῖδες, ὅπως τὸ καλὸ τὸ παλληκάρι ποῦ ξέρει κι' ἄλλο μονοπάτι, μὲ ἀλλалаγμούς καὶ τυμπανοκρουσίες, χιλιοσαντιγράφοντας, στραβοαντιγράφοντας τοὺς ξένους ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ, τὸν λανσάρουμε στὸν νυήμονα φιλολογικὸν ἑλληνικὸν κόσμον, μὲ τὴν ἴδια πόζα ἐνὸς Κολόμβου, ποῦ δεύτερην Ἀμερικὴν θὰ ἀνεκάλυπτε.

Καὶ δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀναμφισβήτητο· κανεὶς, μὰ κανεὶς Ρωμῆος ποτὲ δὲν εἶχε καμμιά κριτικὴ πρωτοβουλία στὴν νεοελληνικὴ φιλολογία, ὅσον ἀφορᾷ τοὺς σύγχρονους ξένους.

Ἡ κριτικὴ εἶναι τὸ παρθένον δάσος τῆς — ἐκτὸς ἀπὸ ὀλίγιστες ἐξαιρέσεις. Ὁρατοῦ εἶναι νὰ λεγόμεθα ἀπόγονοι τοῦ Φειδία καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, δὲν εἶναι ὅμως καὶ κακὸ νὰ εἴχαμε καὶ κανένα Brandès νὰ μᾶς φανερώσῃ ἓνα Strindberg μὲ τὴν κριτικὴν του δύναμι. Καὶ δὲν ἔχει μονάχα ἡ Δανία ἓνα Brandès· κάθε πολιτισμένο ἔθνος ἔχει καὶ τὸ δικό του, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν σειρὰ τῶν ἀρχαίων Πελασγῶν.

Γιὰτί;

Γιὰ πολλοὺς λόγους διαφόρων φύσεων· ἀφίνω κατὰ μέρος τοὺς γλωσσικούς, κοινωνιολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς καὶ πέργω τὸν καθαρῶς φιλολογικὸν ποῦ εἶναι ἓνας, ἀλλὰ λέων, καὶ ἀποκλείει ὅλους τοὺς ἄλλους πιθανοὺς λόγους.

Καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ ἀδιαφορία τοῦ δείχνωμε στὸ τί γράφεται ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο μας μὴ νοιώθοντας τὸ παραμικρότερο γι' αὐτὸ ἐνδιαφέρον.

Ἄς ξαναπιάσω λοιπὸν τὸ Hewlett μιὰ τοῦ εἰπώθηκα ἡ ἀνωτέρω ἀλήθειες, τὸ φιλολογικὸ μας mea culpa.

Τὸ πότε ἐγεννήθηκε δὲ μᾶς μέλλει, ἀρκεῖ νὰ ξέρωμε πῶς δὲν εἶναι σύχρονος τοῦ Ben Jonson καὶ πῶς ἐφθασε τώρα στὴ φιλολογικὴ του ἀκμὴ. Ἄν ἐπρόκειταν νὰ τὸν χαρακτηρίσωμε καὶ νὰ τὸν ταξινομήσωμε, θὰ τὸν ἐβάξαμε μᾶλλον μὲ τοὺς μυθιστοριογράφους παρὰ μὲ τοὺς ποιητές, καὶ αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς ἐπειδὴ τὸ πειὸ πολὺ ἔργο του εἶναι γραμμένον σὲ πρῶτα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπειδὴ, ὅσο γιὰ τὸ μυθιστόρημα, μπορεῖ νὰ καταταχθῇ στὴν ἴδια θέσι—μᾶλλον σειρᾶ—μὲ τοὺς ξακουσμένους George Meredith, Thomas Hardy, Barrie κτλ. κτλ. Ἀπὸ καθαρώς ὅμως ποιοτικὴν ἔποψιν εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀταξινομήτους συγγραφεῖς τοῦ ἔδειξαν τόση δεξιότητά, στὴ ποίησι ὅσο καὶ στὴν πρῶτα, ὥστε ὅπου κανεὶς καὶ ἂν τὸν βάλῃ νὰ τὸν ἀδικῇ. Παράδειγμα ὁ Milton ἦταν τόσο φιλόσοφος ὅσο καὶ ποιητής. Ἄν τὸν πάρῃ κανεὶς ὡς τὸν ποιητὴ τοῦ Paradise Lost θὰ ἀδικῇ τὸν συγγραφέα τῶν Areopagitica. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Goethe τοῦ ὁποῖου ἡ κρानιολογικὴ μελέτη θὰ ἰσοφάριζαν τὴν βαθεῖα φιλοσοφία τοῦ Φάουστ ἂν ἡ ἐξελικτικὴ ἀξία τῆς ἐπιστήμης—ἐργασίας συστηματικῆς καὶ σχετικῆς—ἐφθανε τὴν ἀθανασία τῆς τέχνης—λατρείας ἀπόλυτης τοῦ πολύμορφου Ὁραίου. Γι' αὐτὸ ὅσο καὶ μπορέσῃ νὰ ξεχασθῇ ὁ Ἱπποκράτης τόσον ζωντανὸς θὰ μένῃ ὁ Ὅμηρος.

Ὁ Hewlett ἄρχισε τὴ φιλολογικὴ του ζωὴ δημοσιεύοντας μικρὰς κριτικὰς σὲ διάφορα ἐγγλέζικα περιοδικά, στῆς ὁποῖες τὸ ἀγαπημένο του θέμα ἦταν ἡ Ἰταλία καὶ ὁ Μεσαίων. Ἰσα μὲ τοῦ γίνηκε τριαντάρης (ἐμεῖς ἡ μεγάλη φυλὴ βγάξωμε λεγεῶνας Ἀνακρέοντα μὲ μὴν στὰ δεκάξῃ), δὲν ἀσχολοῦνταν σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ στὴ μελέτῃ καὶ τὰ ἀγαπημένα του ταξίδια. Ἐδέχονταν τόσες γνώσεις μὲ τὸ μυαλὸ του ὅσο καὶ αἰσθητικὴ μὲ τὰ μάτια του. Ἡ περιηγήσεις του ἐξωντάνευαν τῆς γνώσεις του. Δούζεται στὴν ἡλιόχυτην ἀτμόσφαιρα τῆς Μεσημβρινῆς Εὐρώπης τοῦ δὲν νοιώθει ὁ μολυβένιος βρετανικὸς οὐρανός. Ἀνεπαίσθητα δέχεται μεγάλους μελετῶντας τὸ Βοκκάκιο καὶ τὸν Μιχαὴλ Ἀγγελο, καὶ δίχως νὰ τὸ καταλάβῃ καὶ ὁ ἴδιος νάτος θεωρεμένος γεμάτος μὲ γερὰς ἱστορικὰς γνώσεις καὶ μὲ ἄρτιαν αἰσθητικὴν, τοῦ καταντᾷ ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος διαπρεπὴς μὲ σπάνια κριτικὴν ἀντίληψιν. Ὅλα αὐτὰ τί ἄλλο δείχναν παρὰ τὸν εἰλικρινὴ σκαπανέα τῆς τέχνης ποῦ τὴν ὥρα παραγκώνισαν, ἡ ἀμάθεια καὶ ὁ βλακώδης κομπασμός στὴν φιλολογικὴ παραγωγή; Μὲ τέτοια ὅμως προσόντα ὁ Hewlett δὲ στοιβάξει σκονισμένους τόμους, οὔτε μαζεύει μερμηγκίαις λεπτομέρειες γιὰ καμμιὰ μνημιώδη ἐργασία κατὰ τὸ τευτονικὸ σύστημα. Εἶναι πειὸ αὐθόρμητος πολὺ πειὸ ἐκλεκτικός καὶ κάμει κάτι εὐγενικώτερο ὅταν μέσα του νοιώθει τὴ ψυχὴ τοῦ καλλιτέχνη. Μεταχειρίζεται ὅτι ἔμαθε ὄχι πειὸ ὡς σοφὸς παρὰ ὡς ποιητὴς-πλάστης καὶ μὲ τὴ λεπτὴ του δημιουργικὴ δύναμι γιὰ νὰ ντύσῃ καὶ νὰ χτενίσῃ σὰν φτενὲς κουκλίτσες τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του στὸν αἰῶνα τοῦ ὠνευρεύτη, μὲ τόση πίστιν, ἀκρίβεια καὶ εἰλι-

κρίνεια, πού πολλοί βρέθηκαν νά τόν παραβάλλουν, μέ πολὺ δίκαιο, μέ τόν ἀμίμητο στό εἶδος του Walter Scott (ὁ περίφημος Ἀλέξανδρος Δουμάς πατήρ τῆς Γαλλίας, δὲν εἶναι παρὰ μακρυσμένη σκιά, κι' αὐτὴ ξέθωρη τοῦ Scott συγγραφέως τῶν «Waverley Novels»). Ὁ Hewlett εἶναι πραγματικῶς ἓνας ἀπὸ τοὺς πειὸ ἐπιτήδειους ἐργάτες πού ἐλάξευσαν τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα. Στὸ βιβλίον του «The Life and Death of Richard Yea and Nay» ὁ Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος εἶναι τόσο δυνατὰ σκαλισμένος, τόσο ξεπροβάλλει ὡς χαρακτήρας, ὅσο καὶ ὁ Ριχάρδος τοῦ Ivanhoe. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι λίγο. Σὲ ἄλλο του ἔργο «The Queen's Quair» ὁ ἱστορικὸς καὶ ὁ ρεαλίστας δείχνονται τόσο τέλεια στῆς περιγραφὰς τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως πού φτάνει τῆς μεγάλης σελίδες τοῦ Carlyle στὴ «French Revolution». Καὶ αὐτὸ πάλι δὲν εἶναι λίγο. Ἐλάχιστοι τωρινοὶ μποροῦνε νά σημειώσουνε στὸ ἔργο τους παρόμοιους ἀντιπαραβολές. Ἀλλοῦ ἡ Padova, ἡ Ἀγγλία κ' ἡ Νότια Γαλλία στῆς παλιὰς καὶ νεώτερες τους ἐποχὰς ζωντανεῦσιν ζωγραφισμένες ἀπὸ τὸν ἀρτίστα πού μέ ὅλη τὴν εἰλικρίνεια χρόνια τῆς μελετοῦσε. Εἶπα γιὰ τὴ Γαλλία καὶ δὲν μπορῶ ἐδῶ νά μὴν ἀναφέρω τὸν Maindron, συνονόματό του, πού ἴσως νά εἶναι μιὰ ἀκριβέστερη του ἀντιπαραβολή στὸ εἶδος πού καταπιάστηκε. Ἔτσι καθορίζεται καλλίτερα καὶ ὁ Hewlett. Ὅτι ὅμως ἔχει κοινὸ μέ τὸν Maindron εἶναι ἡ ἀρχαιοπρέπεια στὴν ἱστορικὴ παρουσίασι· μὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸ λεκτικὸν ὕφος κάθε ἄλλο. Ὁ Hewlett εἶναι ἓνας δαιμονιώδης στυλίστας πού δίχως ρητορισμοὺς μαλάζει τὴ φράσι ὅπως θέλει, ὅπως τοῦ κατέβει καὶ τῆς δίνει τέτοια τροπὴ καὶ τέτοιο ἀλλόκοτο φέρεσιμον πού ξαφνίζει τὸν ἀναγνώστη σὲ βαθμὸ πού νά μὴν πιστεῦῃ τὰ μάτια του. Ἐχει — λένε — μιὰν εἰδικὴν ἀμίμητη δεινότητα στὸ νά παιδεύῃ τοὺς μεταφραστές του. Συμφωνῶ. Χώρια ἀπὸ αὐτὰ τὸ ὕφος του εἶναι ὅλως διόλου ἀτομικὸ δίχως τὴ κατάφανη προσπάθεια τῆς ἐξεζητημένης ἐπιτηδεύσεως, πού ἄρχισε καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας πεζογράφους νά σταχυολογῇ κάμποσα θύματα. Ἀκόλουθα τὸ ἀτομικὸ του ὕφος ἀποκλείει κάθε θύμησι ἢ μίμησι καὶ τὴ μακρυνότερη. Μὲ δυὸ λόγια ἡ πρόζα του εἶναι μιᾷς βαθειᾶς καλλιτεχνικῆς αἰσθητικῆς ὡς πρὸς τὸ βάθος, καὶ ὡς πρὸς τὴ φόρμα χυλοπλούμιστη. Τέτοιοι συνδυασμοὶ κοινοὶ βέβαια δὲν εἶναι. Δὲν σταματᾷ ὅμως ἡ πρόζα του στὸ μυθιστόρημα. Ὁ Hewlett ἔχει γράφῃ καὶ μερικὲς κριτικὰς ἐντυπώσεις τῶν ταξιδιωτῶν του. Τὸ βιβλίον του «Earthwork out of Tuscany» μπορεῖ νά συγκριθῇ στὴ δική μας φιλολογία μέ τὰ «Κριτικὰ ταξεῖδια» τοῦ Βλαστοῦ. Καὶ τὰ δυὸ εἶναι ἔργα ἀπὸ τὰ καλλίτερα στὸ εἶδος τους. Ὁ ἄγγλος καλλιτέχνης πέρνωντας ἀφορμὴ τῆς ταξιδιωτικῆς του ἐντυπώσεις δείχνει ξάστερα τὸ ἐμπνευσμένον κριτικὸ μυαλὸ του καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν του αἰσθηματικότητα.

* Ἄλλα του ἔργα σὲ πρόζα εἶναι ἡ «New Canterbury Tales», μίμησι τῶν παραμυθιῶν τοῦ μεγάλου Chaucer τοῦ «πατέρως» τῆς ἀγγλικῆς ποιήσεως. Πολλοὶ ἴσως βρεθοῦν καὶ ποῦν, καὶ ὄχι δίχως ἄδικο, πῶς δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐτυχῆς ἡ ἔμπνευσι νά βάξῃ κανεὶς σὲ πρόζα ἀνεγνωρισμένα ποιητικὰ ἀριστουργήματα. Ἴσως μάλιστα θὰ βρεθῇ καὶ κανεὶς νά πῃ πῶς εἶναι τὸ ἴδιο ἂν κάποιος μᾶς ἔδινε καμμιὰ πεζὴ μονογραφία τῆς Ἰλιάδος, σάν τὴ μετάφρασι τοῦ Bitaubé. Πρέπει ὅμως πρὶν νά συλλογιστῇ πῶς ὁ Chaucer δὲν εἶναι Ὅμηρος καὶ πῶς ὁ Hewlett εἶναι στυλίστας ἀπαράμιλλος.

Πολλοὶ ταρτοῦφοι βρῆκαν καὶ ψεγάδια τοῦ Hewlett—πού ὅμως ; στὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου του. Τὸν βρῆκαν ἀνήθικο καὶ δὲν καλοεδέχτηκαν

τὴν πρόζα του. Ἀξίζει τὸ γεγονὸς νὰ ἀναφερθῇ, ὅχι γι' αὐτοὺς τοὺς κυριούς ποῦ μετ' τὸ ἀμπελλόφυλλο στὴν... κουμπότρυπα νοιάζονται νὰ διαφεντέψουν τὴν ἠθικὴν, ὅσο γιὰ τὸν ποιητὴ ποῦ κι' αὐτὸς γίνηκε μαζί με τοσους ἄλλους θῦμα τῆς σκουληκισμένης ιδέας τοῦ ἠθικοῦ διήθεν «veto» στὴ δημιουργικὴ φιλολογία.

Τὸ ποιητικὸν ἔργο τοῦ Hewlett δὲν ζυγίζει τόσο ὅσο καὶ τὸ πεζὸ του δὲ σημαίνει ὅμως πῶς τοῦ λείπει ἡ κάθε ποιητικὴ ἀρετὴ. Στὰ «Songs and Meditations» καὶ στὸ εἰδύλλιο «Pan and the Young Shepherd» δειχνεῖται ποιητὴς πέρα ὡς πέρα στῆς ιδέες, μετ' τὸν ὑποκειμενισμό του, ὅλος λυρισμός. Ὅσο γιὰ τὸ λυρισμὸν δά, παράδειγμα ἀπτότερο εἶναι ἡ Ὑψιπύλη. Στὰ ἔμμετρα του δημιουργήματα τὸ ὕψος του δείχνεται ἀκόμα περὶ παράξενο καὶ ἰδιάζον. Μετ' τὸ στίχο βρῖσκει ὡς ποιητὴς καινούργιαν εὐκαιρίαν νὰ δειχθῇ ἐκκεντριώτερος, ὑποκειμενικώτερος καὶ στυλίστας ἀπὸ τοὺς περὶ ἰδιότροπους. Ἐλάττωμα ἴσως· ὅχι ὅμως, ἐπεὶ δὲ στῆς στροφές τους μένει ἀποκρυσταλλωμένη ἡ λεπτὴ του αἰσθητικὴ καὶ δεσπόζει κάθε ἄλλην ἐντύπωσι.

Τελειώνοντας, δὲ θέλω νὰ διαλαλήσω καὶ νὰ βάλω τὸν Hewlett στὴ θέσι μεγαλοφυΐας· τὸν κρίνω μονάχα καὶ τὸν βρίσκω προτίστως εἰλικρινὴ τεχνίτη, (σπάνιο πολὺ αὐτὸ τὸ εἶδος) μετ' μερικὲς ἀτομικὰς ἀρετὲς ποῦ περὶ ἄλλοι ἐκτιμῶ. Τὸν βρίσκω ἀκόμα ἄξιο νὰ γνωρισθῇ καὶ στὴν ἑλληνικὴ φιλολογία ποῦ ὡς τὰ τώρα θαρρῶ πῶς δὲν τὸν εἴξερε.

ΠΑΡΙΣΙ. 29. VII. 1914

SHAKESPEARE: Η ΤΡΙΚΥΜΙΑ. (The Tempest) μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν
κ. ΚΩΝΣΤ. ΘΕΟΤΟΚΗ. Ἔκδοσις «ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ».

Τὸ ἔργο τοῦ Σαίξπηρ, μεταφρασμένο καθὼς εἶναι σὲ ὅλες τῆς γλώσσας μετ' διπλὰς καὶ τριδιπλὰς μεταφράσεις, κατάντησε πασίγνωστο καὶ γι' αὐτὸ κάθε νέα μετάφρασις ἀπὸ τὸ θέατρο τοῦ μεγάλου ἄγγλου ποιητῇ ἐνδιαφέρει περὶ πολὺ ἀπὸ τὴ μεταφραστικὴ τῆς ἀξίας αὐτῇ καθ' ἑαυτή, παρὰ ἀπὸ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου ποῦ παρουσιάζει στὴν καινούργια γλώσσα.

Ὅλες ἡ μεταφράσεις ἴσα μετ' τώρα εἶχαν πάρῃ τὴν ἴδια ἐξέλιξι καθὼς καὶ ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία γύρω στὰ μεγάλα ἔργα κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε χώρας. Στὴν ἀρχή, ὁ συγγραφέας εἶναι γνωστός, μετ' καλὴ ἢ κακὴ φήμη, μονάχα σὲνα μικρὸ κύκλον στὴν πατρίδα του. Ἀργότερα ὅταν καὶ στὸ ἐξωτερικὸ θελήσουν ὅσοι τὸν ἔμαθαν νὰ τὸν φανερώσουν, θὰ τὸν μεταφράσουν ἔχοντας μιὰν κυριώτερη ἔποψιν καὶ σχεδὸν ἓνα μόνον σκοπὸ· ἀπλούστατα νὰ παρουσιάσουν στὸ δικὸν τους τὸν τόπον καὶ νέον καὶ ξένον ποῦ νὰ κινήσῃ τὴν ἐγγῶρην περιέργειαν. Κατόπι μονάχα ὅταν πληθαίνουν ἡ μεταφράσεις, θὰ βρεθοῦν ἄλλοι μεταφραστές ἀργότερα ποῦ δὲ θὰ κληγῇσιν μονάχα τὸ κεντρίδι τῆς περιέργειας, ἀφοῦ αὐτὸ περὶ «ξεθύμανε» λίγο-λίγο, παρὰ θὰ κυττάξουν ἀκόμα, νὰ παρουσιάσουν καὶ τι φιλολογικὸν, νὰ δημιουργήσουν μιὰ μετάφρασι, μεταγλωττίζοντας ἔργο ξένον· ἂν πρόκειται μάλιστα γιὰ θεατρικὸν ἔργο, ἡ διαφορὰ αὐτῇ δειχνεῖται ἀκόμα ἐναργέστερη.

Πιστεύω πῶς ὁ σκοπὸς τοῦ κυρίου Θεοτόκη εἶναι μᾶλλον ὁ τελευταῖος· νὰ μεταφράσῃ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Σαίξπηρον καὶ ποῦ νὰ στέχη καὶ στὴ γλώσσά μας. καὶ φιλολογικῶς ἄξιο, ἓνα νὰ ποῦμε «μεταφραστικὸν δημιουργημα». Φοβοῦμαι ὅμως μήπως ἡ μετάφρασις τοῦ κ. Θεοτόκη εἶναι

πάρα πολύ φιλολογική και μήπως σὲ μερικά σημεία νὰ πέφτῃ στὸ ἔξεζητημένο. Πρὶν ἐξετάσωμε αὐτὰ τὰ δύο σημεία, φαίνεται καθαρά-καθαρά, ὥς τὸ πῶ, πῶς ἡ μετάφρασι γιὰ παράστασι δὲν εἶναι καθόλου. Ἴσως μάλιστα καὶ νὰ μὴν ἦταν προωρισμένη γιὰ παράστασι. Ὁ θεατρίνος θὰ εἶχε ἡράκλειο ἔργο γιὰ τὴν καταλήψιμη ἀπαγγελία, καὶ ὁ θεατὴς θὰ εἶχε τὴν σχετική, πολὺ μικρὴ δυσχέρεια, μὰ δυσχέρεια πάντα, νὰ ἀπάξῃ τὸ νόημα ὅχι χωρὶς προσπάθεια, νὰ καταβάλῃ τὴν ἴδια νοερὴ πάσκεισιν στὴν ὁποία βάλλεται καὶ ὁ ἀναγνώστης αὐτῆς τῆς μεταφράσεως.

Φυσικὰ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἐλάττωμα, οὔτε ψεγάδι πάνω στὸ ὁποῖο νὰ βασίσῃ κανεὶς καταδικαστικὸ κριτήριον. Εἶναι ὅμως κατὰ τὴν δοκίμην πολλὰς φορὰς στὴν μετάφρασι τοῦ κ. Θεοτόκη, καὶ γιὰ αὐτὸ τὴν ἐφαρμακτοῦσα στὴν ἀρχὴν πάρα πολὺ φιλολογικὴ καὶ κάπως ἐξεζητημένη. Εὐτυχῶς ποῦ τὸ ἐξεζητημένο ὕψος, πολὺ σπανιώτερον, περιορίζεται σὲ ἕνα ἀκόμα σπανιώτερον λεξιλόγιον καὶ σὲ ιδιωματικώτερες ἐκφράσεις. Λόγος βέβαια, γιὰ μιὰ δυὸ ἀσυνταξίαν, οὔτε κἀν πρέπει νὰ γίνῃ καί, ἀφοῦ ἡ ἀλλαγὴ ἑνὸς στοιχείου σιάζει τὸ νόημα, βέβαιον εἶναι πῶς πρέπει νὰ ριχτοῦν στὴ ράχι τοῦ στοιχειοθέτη καὶ τοῦ διορθωτῆ. Γιατὶ ὅμως νὰ μὴν εἶναι στὰ παροράματα;

Ἄς εἶναι ὅλα αὐτὰ εἶναι ψιλοδουλειᾶς ποῦ δὲν ἐπηρεάζουν τὴν καθόλου ἀξίαν τῆς μεταφράσεως.

Γνωστὸς εἶναι ὁ κ. Θεοτόκης καὶ ἀπὸ τὸ «Νάλα καὶ τὴ Νταμαγιάντη» καὶ μόνον κανένας μπορεῖ νὰ ἀπορήσῃ, πῶς ἕνας μεταφραστὴς τέτοιαις μεγάλαις ἀξίαις, ποῦ ἔδειξε τόση μαεστρία στὸ μεταφραστικὸ μέρος ποῦ δούλεψε μονάχος ἀπὸ τὴ σασκρικτικὴ ἐποποιίαν, δὲν ἐδείχτηκε ἐφάμιλλος τοῦ ἑαυτοῦ του στὴ τωρινὴ περίπτωσι. Νὰ ἔλειπε ἄραγε ὁ ἐνθουσιασμός στὴ δούλει; τί νὰ ὑποθέσῃ κανένας;

Εἶναι ὅμως ἀλήθεια πῶς καὶ τὸ ἔργο στὸ πρωτότυπον δὲν κεντᾷ καὶ τόσο τὸν ἐνθουσιασμό. Φτάνει ποῦ τὸ ἔγραψε Σαίπηρ καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ. Ἡ TEMPEST, καθὼς τὰ περισσότερα φαντασμαγορικὰ ἔργα ποῦ ἔγραψεν ὁ Σαίπηρ, στέκει πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸν Ἀμλέτο, τὸ Λήρ, τὸ Μάκβεθ, κλ. κλ. γι' αὐτὸ δὲν ἔχει καμμίαν ἀντίρρηση κανεὶς. Εἶναι ἔργο μὲ μιὰ δευτερεύουσα καὶ τριτεύουσαν ἀξίαν, ἂν θέλετε, ποῦ χρωστᾷ τὴ φήμην του στὸν συγγραφέα τοῦ Σάϊλων καὶ ὅχι στὴν ἴδια του ἀξίαν. Ὁ Κάλιμπαν καὶ ὁ Ἀριελ εἶναι δίχως ἀμφιβολίαν δημιουργήματα δραματικὰ ἀπὸ τὰ σπανιώτερα καὶ τὰ περιεργότερα ποῦ θὰ ἔχῃ νὰ ἐπιδείξῃ ὅλη ἡ δραματικὴ φιλολογία ὅλων τῶν ἐποχῶν. Αὐτοὶ μάλιστα οἱ δύο κρατοῦν καὶ τὴ φήμην τοῦ ἔργου. Ἀποκλειστικὰ ὅμως ἀπὸ δραματικὴν ἔποψιν ποῖα εἶναι ἡ ἀξία τῆς TEMPEST; Ἡ δρᾶσι εἶναι σιγανὴ καὶ ξέθωρη· τίποτε στῆς σκηνῆς μέσα δὲ δείχνει μιὰ σκηNIKὴ ἐξέλιξι καὶ ἕνα δραματικὸν διάλογον σὺν τῷ Ἰούλιο Καίσαρι νὰ ποῦμε. Μονάχα στὴ δευτέρῃ πρᾶξι ἡ σκηνὴ τοῦ Σεβαστιανοῦ καὶ τοῦ Ἀντωνίου μὲ τῆς φειδήσιες εἰσηγήσεις τοῦ δευτέρου στὸν πρῶτον γιὰ νὰ σκοτώσῃ τὸν Ἀλόνσο, μὲ τὴν αἰώνια ἀληθινὴ περιγραφὴ τῶν ἀνθρώπων ἐνστικτῶν εἶναι ἀληθινὰ Σαίπηρικα καὶ μονάχη τῆς ἀξίει ὅλον τὸ ἔργο. Πρέπει στὸν κ. Θεοτόκην νὰ τοῦ χρωστοῦμε χάρι γιὰ τὴν μετάφρασιν αὐτῆς τῆς σκηνῆς, ποῦ ἂν ἴσως ἕνας πολὺ δύσκολος κριτὴς δὲ βρῇ τέλεια, θὰ τὴ βρῇ ὅμως ζωντανή, ἀληθινή, γεμάτη σαιπηρικοῦ δαιμόνιο. Ἐκεῖ ἀκριβῶς δεικνύεται ἡ ἀξία τοῦ μεταφραστῆ, ποῦ ἄλλου, αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως ἴσως διάφορες ἀπὸ τὴ δική του, μὲ κάμουν νὰ τὸν κρίνω αὐστηρότερα. Ἡ ἀξία τοῦ μεταφραστῆ σύγκειται ἀκριβῶς στὸ νὰ μᾶς μεταδώσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ συγ-

γραφεία και πρὸ πάντων ἔχει ὅπου ὁ τελευταῖος ἀνεβαίνει στὸ ζενιθ τῆς ἀτομικῆς του ἐκφραστικότητος καὶ τῆς μεγαλοφυΐας του, ἂν ἔχη. Καὶ ἐδῶ βρίζομε τὸν κ. Θεοτόκη. Μονάχη ἢ μεταφράσι αὐτῆς τῆς σκηνῆς ἐξαγοράζει τὰ μικρὰ σποραδικὰ ψεγάδια, ποῦ ἴσως καὶ καθῶς εἶπα νὰ χρεωστούνται σὲ αἰσθητικὸν λόγον τοῦ κ. Θεοτόκη, τοὺς ὁποίους, ἂν καὶ δὲν παραδέχομαι καθόλου, δὲν μπορῶ παρὰ νὰ σεβαστῶ.

ΠΑΡΙΣΙ. 2.Χ.1916.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Χ. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ: **ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΘΕΑΤΡΟΝ.** *Ἐκδόσεις "ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟῦ ΦΑΡΟΥ", ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

"Ἀς τὸ πῶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς γιὰ καμῖρι τοῦ συγγραφέα. Βιβλία σὰν τὸ δικό του, τόσο καλὰ γραμμένα (λόγος δὲν εἶναι γιὰ τὴν ὑπερκαθαρεύουσά του), μὲ τόσο συνειρμὸ ἰδεῶν, μὲ τόση πλούσια βιβλιογραφία, ποῦ μποροῦν γιὰ ὅσους θελήσουν νὰ καταπιαστοῦν σὲ εἰδικὰς μελέτες, νὰ καταντήσουν ἀρκετὰ χρήσιμοι παράγοντες καὶ πλούσιες πηγὲς πληροφοριῶν—βιβλία τέτοια εἶναι σπάνια στὴ γλῶσσα μας. Δείχνει ὁ κ. Παπαμιχαὴλ μὲ τὸ καινούργιο βιβλίον του πρῶτον πῶς δὲν τὸν φοβίξει ἡ ἐργασία, καὶ δεύτερον πῶς ἡ ἐργασία του εἶναι ὅλη εὐλικρίνεια.

"Ὅσο ὅμως γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου καὶ τὴν κυριαρχοῦσα ἰδέα τὸ ζήτημα ἀλλάζει ὅλως διόλου. "Ὅχι μονάχα δὲν συμφωνῶ μὲ τῆς καθόλου ἰδέας τοῦ συγγραφέα, παρὰ ἔχω γιὰ τὴν Τέχνην καὶ τὴν Αἰσθητικὴν ἰδέας διαμετρικῶς ἀντίθετες. Κάθε κριτικὴ θὰ ἦταν περιττή, ἂν κανεὶς ἔπερνε τοὺς μετρητοὺς τὸ ρητὸν τοῦ Μαξίμου τοῦ Ἑλλήνος ποῦ στέκει στὴν κλειδαριά νὰ ποῦμε τοῦ βιβλίου προτοῦ ἀνοίξῃ κανεὶς τὴν πόρτα του. Ἐπειδὴ ὅμως μπορεῖ κανεὶς νὰ κρίνῃ δίχως νὰ ψέξῃ, ἀνάγκη νὰ κλείσῃ τὰ μάτια του μπροστὰ στὸ τόσο ἐπιδέξια βαλμένο ρητὸ στὸ ξώφυλλον τοῦ βιβλίου.

Καὶ πρῶτα πρῶτα πρέπει δυὸ πράγματα νὰ χωριστοῦν ξεχωρὰ ὅλως διόλου, ποῦ πάντα ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ ζυμώσῃ ἀδιάσπαστα χωρὶς νὰ τὸ καταφέρῃ ποτέ. Δυὸ στοιχεῖα ἀνταγωνιστικὰ κυριαρχοῦν πέρα πέρα στὸν χοντρὸ τόμον. Τὸ ἠθικοθηρησκευτικὸ καὶ τὸ αἰσθητικόν.

Σκοπὸ δὲ ἑξάστερον ἔχει ὅλο τὸ βιβλίον νὰ ὑποτάξῃ, νὰ κάμῃ δοῦλα, ὑπηρέτρια (τὸ λέγει ξεθάρρα) τὸ δεύτερον στοιχεῖον στὸ πρῶτον «ad maiorem gloriam» τοῦ πρώτου. Τί βγαίνει ἀπὸ αὐτό; "Ὅτι ὅση καὶ ἂν ἔχη εὐλικρίνεια τὸ βιβλίον, ἡ μεροληψία του δημιουργεῖ στὸν ἀμερόληπτον ἀναγνώστη μιὰ σχετικὴ δυσπιστία ποῦ δύσκολα μπορεῖ νὰ ποτινάξῃ καὶ ἐκεῖ ὅπου μποροῦν νὰ βρεθοῦν στὸ βιβλίον ἐμβριθεῖς καὶ βαθεῖς ἰδέες. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀφιέρωσι εἶναι βέβαιη ἀπόδειξις πῶς ὅλο τὸ ἔργον, καὶ ἂν ἔχη τὴν ἀπαίτησιν νὰ εἶναι ἀμερόληπτον γιὰ νὰ ρίξῃ στάχτη στὰ μάτια, δὲν μπορεῖ νὰ γελάσῃ καὶ τὸν περὶ βολικὸ καλοθελητῇ.

Ἐξετάζοντας τὸ ἠθικοθηρησκευτικὸν στοιχεῖον τοῦ βιβλίου βρίσκω πῶς ἡ ρητορικὴ καὶ τὰ συνειθισμένα καλλιτεχνικὰ τεχνίτια τὰ χυλοακουσμένα ἀπὸ τὸν ἄμβωνα στὰ κυριακάτικα κηρύγματα δὲν εἶναι παρὰ λόγια ποῦ δὲν ἔχουν κανένα βάθος, καὶ αὐτὸ εἶναι σκόπελος μεγάλος γιὰ ἓνα βιβλίον ποῦ βγαίνει μὲ ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις νὰ λύσῃ ἓνα ζήτημα. Ἐκτὸς τούτου πολλὰ συζητήσιμα πράγματα ποῦ ἀναφέρονται ὡς ἀξιώσεις δύσκολα μποροῦν νὰ βροῦν ἐπίπεδον καὶ γῆ στερεὰ παντοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δηλητηριασμένα μυαλὰ κάθε θρησκοκόληπτης γεροντοκορίας. Οἱ «πατέρες» μποροῦν νὰ λέγουν ὅτι θέλουν καὶ νὰ βάζουν «κανόνες» ὅσους θέλουν· εἶναι ἐλευθεροὶ. Δὲ θὰ πεῖ ὅμως μὴ αὐτὸ ὅτι θὰ ἐξυψώσουν τὸν κόσμον καὶ τὸ καὶμένο τὸ «ποίμνιον» μὲ τὴν νο-

μοθεσία τους. Ἀπεναντίας τὰ πράγματα ποῦ μιλοῦν ἀπέδειξαν πῶς ὁ θρησκευτικὸς χαλινὸς δὲ συνετέλεσε καὶ τόσο στὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου γιατί οὔτε ὁ «homo sapiens» ἐξυψώθηκε, οὔτε ἡ ἁμαρτία λιγότεσαν (σήμερα βλέπουμε πῶς τὰ πρόζοιρε μὲ τὴν διοργανωμένην δολοφονίαν· μάλιστα καὶ στὴς ἐκκλησίες γίνονται ἐπίσημες εὐχές γιὰ νὰ δολοφονήσῃ τὸ ἓνα μέρος πιότερους ἐχθροὺς — καὶ ὁ Χριστὸς, ὁ πειρὸς μεγάλος ἱσὸς ποιητὴς τῆς ἀνθρωπότητος, εἶπε τὸ «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν» !!!)... Ἔπειτα φτάνει πῶς ἡ ἐκκλησία συστηματοποιήθηκε σὲ πνευματικὸ κράτος (πόσο ἀφιστάμενο ἀπὸ τὴν ἀδολὴν ιδέα τοῦ Χριστοῦ, ποῦ εἶχε τόση μετριοφροσύνη!) γιὰ νὰ μὴ ἔχῃ διαφορὰ ἀπὸ κάθε στρατιωτικὴν, φεουδαλικήν, κυβερνητικὴν γιὰ ἱμπεριαλιστικὴν φατρία. Ἐγὼ τουλάχιστον ταπεινὰ ὁμολογῶ πῶς διαφορὰ δὲ βλέπω καμμιὰ, καὶ ἡ ἐκκλησιαρχία εἶναι τόσο συχαμένη ὅσο καὶ ἡ στραταρχία καὶ ἡ φεουδαρχία. Ὁ μεσαίωνας φωνάζει καὶ ξεφωνίζει. Ποιὸ ἄξιος μάρτυρας εἶναι ὁ Γαλιλαῖος παρὰ ὅλο τὸ Χριστιανικὸ συναξάρι συνεταιρισμένο.

Ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ βαλθοῦν τὰ πράγματα στὴ θέσιν τους ὅπως εἶναι, καὶ ὅχι καθὼς προσπαθοῦν νὰ μᾶς πείσουν πῶς εἶναι, χωρὶς καμμιὰ ἐχθρότητα καὶ καμμιὰ ἐμπαθὴ μεροληψία, παρὰ μόνο γι' ἀγάπην τῆς ἀλήθειας. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς μήπως δὲν πῆρε τὸ φραγγέλιον καὶ ἐδίωξε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τοὺς μερκαντῆδες; ὁ Hugo ἐξ ἄλλου τότε εὐγλωττα τὰ εἶπε!... Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἀνθρώποι στὴν ἐκκλησίαν εἰλικρινεῖς καὶ πεπεισμένοι γιὰ ὅσα λέγουν, ἀνθρώποι μεγάλης ἀξίας καὶ παιδεύσεως, ἀνθρώποι τέλος πάντων ποὺ θὰ θυσιάσαν τὸ κάθε τι γιὰ τῆς ιδέας τους· οἱ ἴδιοι ὅμως αὐτοὶ ἀνθρώποι εἶναι ἄραγε πεπεισμένοι πῶς ἡ ῥάτσα τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων ὑπέστη ριζικὴν ἐξαφάνισιν; Δυσκολεύομαι νὰ τὸ πιστέψω.

Τέτοια γιὰ τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν φύσιν τοῦ βιβλίου ποῦ μὲ ἀφίνει ψυχρότατο καὶ ποῦ μπροστά στὴν αἰσθητικὴν, χαρτωσιὰ δὲν πιάνει. Τέτοια γιὰ τὴν ἠθικοθρησκευτικὴν φουσκωμένην ρητορείαν ποῦ ἔχει τὴν ἀπαίτησιν νὰ πάρῃ δουλίτσα γιὰ τὶς ἐργολαβίες τῆς τῆς Αἰσθητικῆς.

Τὸ αἰσθητικὸ μέρος τοῦ βιβλίου δείχνει μεγάλην βαθύτητα γνώσεως ἂν καὶ στὰ συμπεράσματα πέφτει ἔξω ὅπως διόλου. Φαίνεται πῶς ὁ κ. Παπαμικαὴλ δὲν θὰ ἔχῃ ιδέα σαφὴ τοῦ τί εἶναι τέχνη καὶ αἰσθητικὴ γιατί ἀλλοιῶς δὲ θὰ γύρευε νὰ τὴν ὑποτάξῃ σὲ νόμους καὶ νὰ τὴν κάμῃ παράγοντα ὑπόδουλον γιὰ τὸ θρίαμβο μιᾶς ιδέας, ἣς εἶναι καὶ ἐκκλησιαστικὴ. Ἄν δὲν ἐννόησε, ἐννοίωσε, αἰσθάνθηκε ἄρα γε τὴν τέχνην; τὸ φτεροῦγισμά της, τὸ ἀσύστατό της, τὸ αἰὸλό της, τὸ ἐπιβλητικὸ της, τὸ ξωγογονικὸ της, τὸ δημιουργικὸ της, αὐτὴ ποῦ τὴν δίνει τέτοιαν ἄπιαστην ὕψιν καὶ τὴν κάμει κάθε τί ξέχωρο; Κατάλαβε τὸ Art for Art's sake τοῦ Wilde; μοῦ φαίνεται πῶς ὄχι. Θαρρῶ πῶς τὴν τέχνην τὴν θεωρεῖ κατὰ τι παρακατιανὸν ποῦ ἀφοῦ δούλεψε πολλὰς ἄλλας ἰδεολογίας, θὰ χαλινώνουνταν καὶ ἀπὸ τὴν θρησκείαν. Μὰ τότες τί λογῆς Τέχνην θὰ ἦταν ἡ συμβατικὴ αὐτὴ Τέχνην στὴν ὁποία θὰ ἔβαζε τὸ «visa» τῆς ἡ θρησκείας; Ἐξάμβλωμα καὶ τίποτε ἄλλο. Ἡ τέχνη δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει καμμιὰ σκοπιμότητα πραγματιστικὴν, εἴτε ἰδεαλιστικὴν. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς συνίσταται ἀκριβῶς στὸ εἶναι πανελεύθερον καὶ γιὰ νὰ εἶναι τέχνη πρέπει νὰ μὴ τὴν πνίγει κανένας δεσμός καὶ νὰ ἀφίνεται νὰ ἐκδηλώνεται στὴν ἀδολώτερον τῆς ἐκφανοί. Τί θὰ πῇ ἂν ἀφίσταται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν; μήπως ἔχει καμμιὰ σχέσιν μὲς τῆς; ἄλλο τὸ ἓνα, ἄλλο τὸ ἄλλο. Ἡ Τέχνη ἣς ἐκδηλώνεται καὶ ὁ ταρτοῦφος ἣς κλείσῃ τὰ μάτια μπροστά της, ὄχι ὅμως ποτὲ καὶ νὰ τῆς βάζῃ τὸ ἀμπελόφυλλον. Ἡ Τέχνη δὲν ἔχει τὴν ἠ-

θική ανάγκη, γιατί να βάζουν την Ἠθική πῶς ἔχει ανάγκη τῆς Τέχνης; μήπως ἄραγε τὴ θεωροῦν ἀνώτερη τῆς Ἠθικῆς; θὰ ἦταν μιὰ ἔμμεση ὁμολογία. Ἄν ἐπρόκειτο μὲ τὸ γνῶμονα τῆς Ἠθικῆς, ποῦ ἀκόμα δὲν εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ὅλους τοὺς καίρους καὶ μὲ ὅλους τοὺς τόπους, νὰ ἐκάναμε κριτήριο τῶν ἔργων τῆς Τέχνης, θὰ πετούσαμε τόσα καὶ τόσα ἔξω, ποῦ θαρρῶ ποῦ θὰ βαρβαρίζαμε τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ Τέχνη μιζοβάρβαρη δὲν εἶναι· ἀπλώνει τὰ φτερά της καὶ ἀγκαλιάζει τὸ κάθε τι. Δὲ στέκει σὰν τὴν Ἠθική μὲ τὸ ραβδί στὸ χέρι καὶ τὴν τιμωρία, οὔτε καταντῶ φόβητρο γιὰ τῆς ἀσθενικῆς διανοίας.

Εἰδικώτερα· δὲν εἶναι σωστή βεβίλωση ἡ παραβολὴ στὸ βιβλίον τοῦ κ. Παπαμιχαήλ τῶν ἡρωϊδῶν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας μὲ τῆς χριστιανικῆς μάρτυρες. Πῶς χαρακτηρίζει κατώτερες τῆς μὲν ἀπὸ τῆς δέ; μήπως ἡ Ἰφιγένειες καὶ ἡ Πολυξένης εἶναι ἱστορικά πρόσωπα; Τέτοιο λάθος πῶς εἶναι δυνατό νὰ γίνῃ; Ἐκτὸς τούτου καὶ ἂν παραδεχτοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή ὅ τι διατείνεται ὁ κ. Παπαμιχαήλ, μήπως αὐτὸ υποβιβάζει τὴν ἀξία τῶν ἡρωϊδῶν τῆς ἀρχαίας τραγωδίας; Μήπως τὸ θέατρο δὲν εἶναι τόσο ἀψηλὰ στὴν τέχνη γιὰ νὰ ἔχῃ ἀνάγκη «ρυθμιστοῦ» στὴν ἐξέλιξί του;

Βέβαια τὸ θέατρο ἔπρεπε· ἀλλὰ ποῦ; στὰ πορνογραφήματα ποῦ δὲν ἔχουν σκοπὸ παρὰ τὴν παραδοθιρὰ· αὐτὸ κανεῖς δὲν τὸ ἀρνεῖται. Ἡ Φρόνη ὅμως ὅσο Φρόνη καὶ ἂν εἶναι στέκει πάντα ἓνα ποῖημα φωτερὸ ποῦ μπορεῖ... νὰ ἐξυψώσῃ ὅποιον τὸ καταλάβῃ περὶ πολὺ, παρὰ ἡ περιπτωσεολογικώτερες θρησκευτικῆς ἠθικοδιδασκαλίας.

Ὁ Schiller, μὲ τὸν ὁποῖον καταπιάνεται καὶ μερικῶς καταδικάζει, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν ὁποῖον κρέμεται ὁ συγγραφεὺς ὅταν ὁμολογεῖ ὅτι «τὸ θέατρον εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν Ὁραίων τεχνῶν» καὶ πῶς «νηποίνει» δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέψῃ ἡ ἐκκλησία τὴν θεατρικὴ ἔκφανσι. Ὅσο γιὰ τὸ Rousseau, αὐτὸς εἶχε ἓνα σύστημα ἰδεολογικὸ τοῦ ὁποίου τὴν ὀρθότητα νὰ ἐξετάσωμε τόπος δὲν εἶναι ἐδῶ. Τὸ ἔργο του ὅμως καθὼς καὶ τοῦ Τολστόη εἶναι ἡ καλλίτερη καὶ εὐγλωττότερη καὶ πειστικώτερη διαμαρτυρία.

Τὸ μεγάλο λάθος τοῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι πῶς θέλησε νὰ κρατήσῃ μιὰν «μέσιν ὁδὸν» ἀσυμβίβαστη τόσο μὲ τὴν μιὰ ὅσο καὶ τὴν ἄλλη θεωρία, καὶ δὲν ἐπῆρε καθαρὰ μέρος μὲ τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλην ιδέα. Ἀριστάμενες ἰδεολογίαι δὲ συμβιβάζονται ποτέ, οὔτε μποροῦν νὰ συμβιβαστοῦν.

Ἡ Τέχνη εἶναι ἡ Τέχνη καὶ δὲν πολυσκοτίζεται γιὰ τὴ Θρησκεία. Σκοπὸ δὲν ἔχει νὰ ἐξυψώσῃ τὸν ἄνθρωπο, ἐπειδὴ σκοπὸ κανένα δὲν ἔχει, ὁ ἄνθρωπος ὅμως κοινωνῶντας μὲ τὴν Τέχνην ἐξυψώνεται μονάχος, δίχως νὰ σκοτίζεται γιὰ τὴν ἐξυψοσί του ἡ Τέχνη, ποῦ εἶναι μιὰ καὶ ἀδολή καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμμιὰ ἐνδοχὴ σὲ ἄλλην οἰαδήποτε ἰδεολογία.

Καὶ ὅμως, ἀφίνοντας κατὰ μέρος κανεῖς συζητήσεις γιὰ τὴν ἀτομικὴ γνώμην τοῦ συγγραφέα ποῦ ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν δική μου, δὲν μπορῶ παρὰ νὰ τὴ σεβαστῶ, μέσα στὸ ἔργο του βρίσκει κανεῖς ὅλα τὰ προσόντα ἐνὸς καλογραμμένου βιβλίου, ἐνὸς βιβλίου ποῦ σπάνια παρόμοια βλέπει κανεῖς νὰ βγαίνουν στὴ γλῶσσά μας. Ἡ πρόδος τῆς ιδέας καὶ τὸ σχετικὸ κᾶδρο ὅπου ἐξελίσσεται εἶναι χαρακτηριστικώτατα καὶ μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὑποδείγματα γιὰ βιβλία τέτοιου εἶδους ποῦ ἀναπτύσσουν θέματα ἐπιστημονικὰ ποῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄμεση τους χρησιμότητα, μὲ τὴν πλούσια βιβλιογραφία τους μποροῦν νὰ ὠφελήσουν σὲ κάθε ἐποχὴ τοὺς εἰδικούς. Μὲ τέσσερα λόγια: Φόντο ἀσυμβίβαστο, μέθοδος ἐξαίρετη.

Μ. ΒΑΛΣΑΣ